

POBRESA I ESTRATÈGIES DE SUPERVIVÈNCIA A BARCELONA A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVIII¹

MONTSERRAT CARBONELL I ESTELLER

He optat, en aquesta breu presentació de la meua recerca, per plantejar el marc general de les hipòtesis de partida i algunes de les conclusions més rellevants, tot esperant que aquesta aportació pugui ser discutida i contrastada des d'aquestes pàgines, malgrat les limitacions que comporten les dificultats d'edició de mapes, quadres i gràfics.

Quan vaig iniciar aquesta recerca els estudis sobre pobresa consistien, majoritàriament, en estudis empírics sobre diferents institucions i en treballs més generals d'inspiració foucaultiana que vinculaven pobresa amb marginació. A mitjan dels anys vuitanta, però, es van difondre diferents treballs que van fer convergir la recerca sobre treball, família i pauperisme en un mateix àmbit analític, donant un caràcter de centralitat (no de marginació) a la circumstància recurrent de la pobresa entre la gent treballadora. La història econòmica i la història social s'encavalcaven en aquest àmbit temàtic.

Per al cas de Barcelona es desconeixia en bona mesura no només l'abast del sistema assistencial al set-cents, sinó i sobretot quins eren els sectors de la societat amb majors riscos de pauperització, com s'esdevenia pobre, i com s'utilitzava el recurs a les diferents formes assistencials. El treball que presento intenta donar alguna resposta parcial a aquestes qüestions, a partir d'analitzar, per a la segona meitat del segle XVIII, el recurs a l'assistència pública (Casa de Misericòrdia de Barcelona) i el recurs al petit crèdit urbà a canvi de penyora (Mont de Pietat de Nostra Senyora de l'Esperança).

Diferents estudis han mostrat el caràcter dinàmic i mutant de la pobresa; les fluctuacions econòmiques, el cicle familiar, el cicle vital individual i l'atzar demogràfic podien colpejar les famílies treballadores i les unitats domèstiques, en general, empenyent-les a la indigència en repetides ocasions. El terme «estratègies de supervivència» sembla el més indicat per designar aquest caràcter dinàmic i canviant de la pràctica de viure per als que no tenien — o perdien temporalment— ni rendes, ni propietats, ni béns. La gent treballadora (ocupats, semicupats, o desocupats) duia a la pràctica estratègies de supervivència i formes de previsió de diferent natura i de distint abast en el temps. En aquest sentit, es juxtaposaven i/o se succeïen mesures preses

1. Tesi doctoral llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona el 19 de febrer de 1993, amb el títol de *Pobresa i estratègies de supervivència a la Barcelona de la segona meitat del segle XVIII. Les acollides de la Casa de Misericòrdia i el Mont de Pietat de Nostra Senyora de l'Esperança*, dirigida pel Dr. Lluís Roura i amb tribunal integrat pels doctors Josep Fontana, Stuart Woolf, Eva Serra, Ricardo García Cárcel i Carlos Martínez Shaw, amb la qualificació de *cum laude* per unanimitat.

dins d'un marc d'opcions limitades: el control de la grandària de la unitat familiar, la desfeta i creació de noves unitats domèstiques, l'emigració, la mendicitat, el recurs a l'assistència, el recurs al petit crèdit sota la forma d'empenyoraments d'objectes, o la violència i la delinqüència.

Els resultats més significatius de la recerca que presento, i de les fonts treballades (Casa de Misericòrdia de Barcelona i Mont de Pietat de Nostra Senyora de l'Esperança) per a la segona meitat del segle XVIII, poden resumir-se en quatre punts.

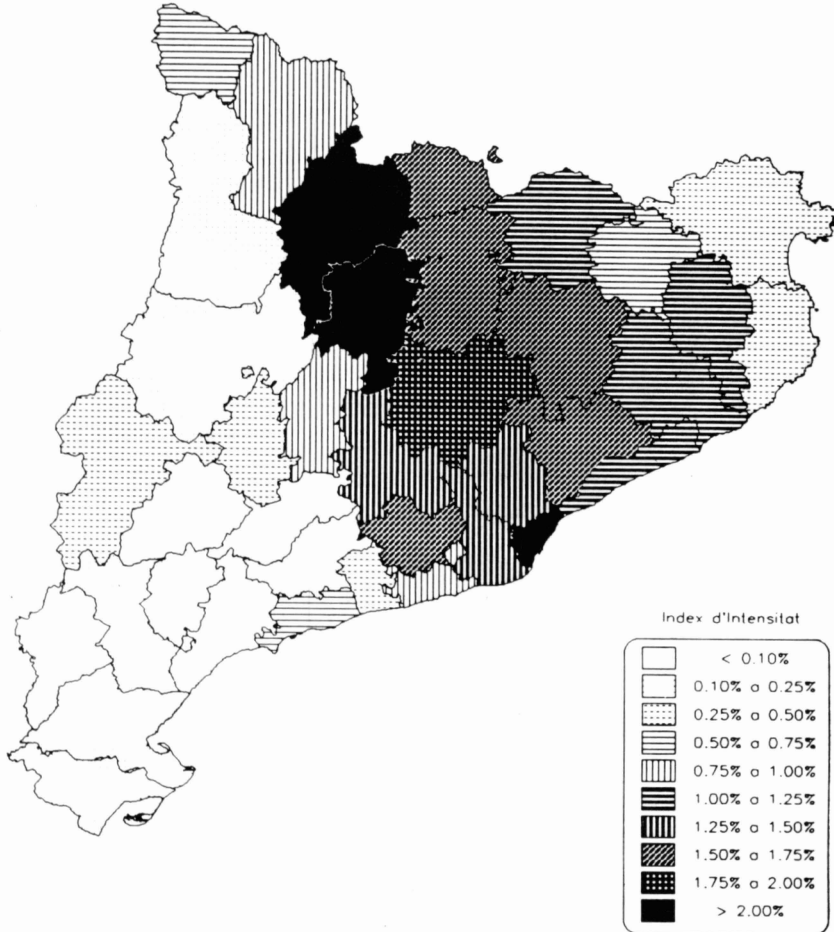
Primer. Les dades han mostrat el nexa entre emigració i el recurs a l'assistència. L'ingrés a les institucions assistencials esdevenia una forma d'emigració tutelada que mitigava els costos i facilitava la inserció a la ciutat. Aquest és el cas, per exemple, de les famílies immigrants que hi dipositaven temporalment fills i filles de poca edat, o bé de les noies que eren transferides, o ingressaven voluntàriament, des dels seus pobles d'origen a l'edat d'aprenentatge. Alhora, les actes de baptisme dels fills i filles d'algunes famílies acollides a la Misericòrdia, permeten resseguir, a partir de la distinta procedència de les criatures, els itineraris d'immigració d'aquestes famílies.

Les dades que han suggerit aquestes conclusions han estat les següents. Entre 1762 i 1805 només una tercera part de les acollides de la Misericòrdia eren barcelonines, la resta procedien d'altres llocs de Catalunya. L'elaboració d'un índex d'intensitat d'immigració —a partir del coeficient de l'origen comarcal de les acollides i de la distribució per comarques de la població catalana en el cens de Floridablanca de 1789— ha permès establir l'origen geogràfic de les acollides (vegeu mapa 1). En termes generals, aquest es concentra en la Catalunya central i pirinenca, coincidint amb l'àrea d'implantació de la protoindústria (Torras, 1984) i amb la zona de procedència d'aprenents immigrants a Barcelona (Arranz, Grau, 1970). L'origen ocupacional de les acollides completa aquesta apreciació en tant que indica un predomini del sector manufacturer i d'oficis tradicionals per sobre de l'agrícola, suggerint que la mobilitat de la força de treball especialitzada i semiespecialitzada d'acord amb el procés d'especialització de diferents àrees de la Catalunya interior era una pràctica recurrent entre les gents treballadores (Camps, 1990; Fabrè, 1991).

També s'ha establert la relació entre riscos de pauperització i cicle de vida de les barcelonines i immigrants assistides, donant com a resultat una enorme coincidència en les pautes de pauperització per edat. L'anàlisi d'aquestes variables assenyala: l'elevat índex de nenes de poca edat nascudes fora de Barcelona, i també la presència de noies immigrants fins als 19 anys; una major representativitat de dones immigrants en les fases del cicle de formació de la família conjugal i al naixement de fills i filles; per tornar a coincidir en la vellesa els percentatges de barcelonines i immigrants, indicant així l'enorme vulnerabilitat d'aquesta fase del cicle vital (vegeu gràfic 1). Aquestes dades han permès plantejar que els nexes entre emigració i el recurs a les institucions assistencials semblen, doncs, versemblants per al cas barceloní, tot i que aquests resultats requereixen ser contrastats amb altres aportacions.

Segon. La mostra analitzada relativa a més de sis mil dones que ingressen per primera vegada a la Misericòrdia entre els anys 1762 i 1805, matisa substancialment el model clàssic de Rowntree, que establia tres fases crítiques en el cicle vital dels individus (Rowntree, 1899), i que ha estat reinterpretat per Anderson per a Lancashire de mitjan segle XX (Anderson, 1971), i per Woolf en

MAPA 1

ORIGEN COMARCAL DE LES DONES QUE INGRESSEN PER PRIMERA VEGADA
A LA MISERICÒRDIA DE BARCELONA (1762-1773)

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Arxiu de la casa de la Misericòrdia de Barcelona. *Libre d'ingressos d'acollidas* (1762-1773).

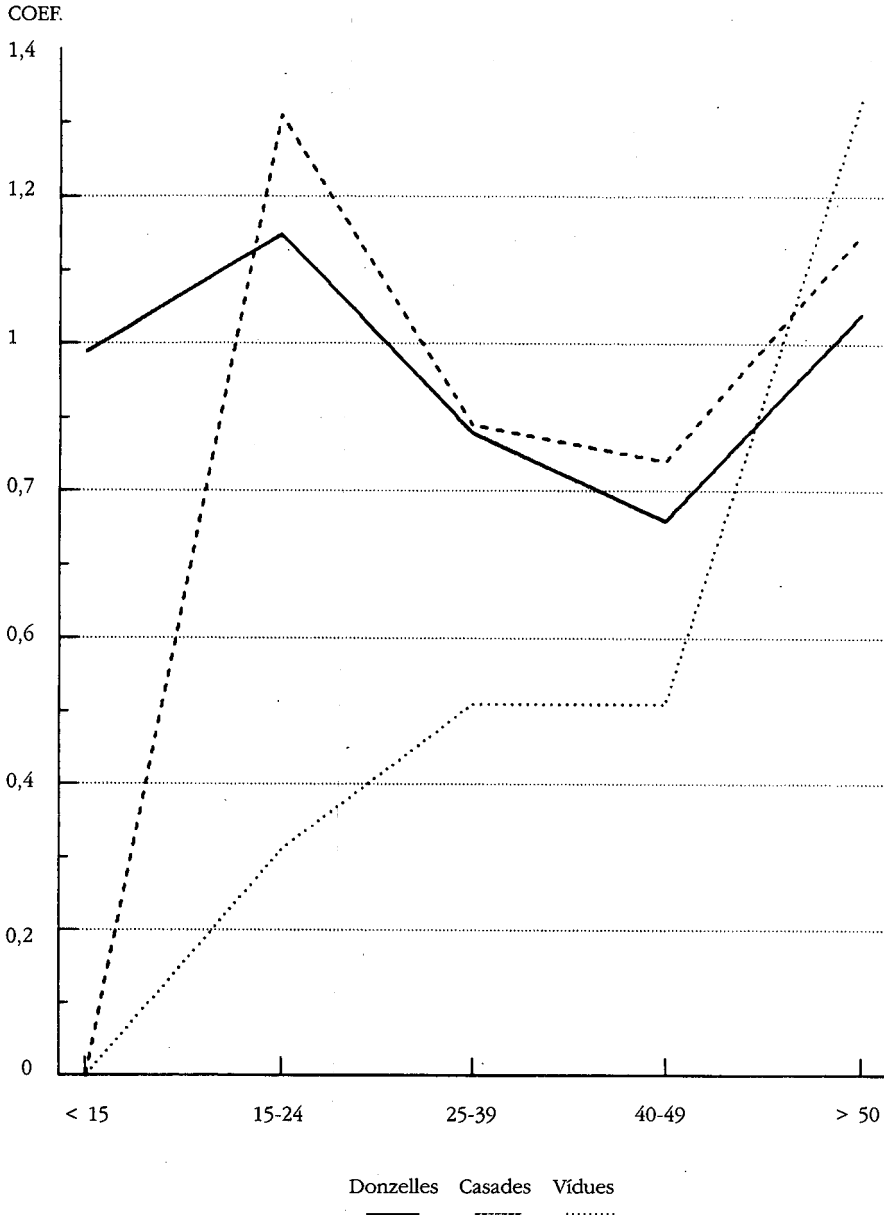
el cas de famílies florentines al principi del vuit-cents (Woolf, 1986). Si bé en el cas barceloní s'acompleixen les tres fases prototípiques del cicle familiar amb major risc de pauperització: la infància fins als 15 anys, el període de naixement dels primers fills quan la *ratio* entre productors i consumidors és desfavorable, i la vellesa amb la subsegüent expulsió definitiva del mercat de treball; hi ha però un quart moment en què part de la població es pot veure abocada a la dependència de les institucions assistencials i per tant subjecta als riscos de la pauperització. Es tracta de les dones compreses entre els 15 i els 19 anys, tram d'edat que coincideix —tot i l'enorme multiplicitat dels cicles d'aprenentatge en relació amb l'ofici en les societats d'antic règim— amb el període d'aprenentatge i d'ingrés al mercat laboral. Per tant, des d'una perspectiva de gènere, l'exemple barceloní de la Misericòrdia modifica el cicle prototípic de pobresa primària de les famílies i dels individus. Tenint en compte que les dones estaven excloses de l'aprenentatge formal en el si dels gremis (Davis, 1982), l'ingrés a determinat tipus d'institucions assistencials podia representar un substitutiu a l'ingrés al mercat laboral i, alhora, una forma «para-formal» d'aprenentatge per a les dones.

En efecte, la Casa de Misericòrdia i Reial Hospici i Refugi de Barcelona tenia atribucions molt similars a una *Work-house*. La segona font d'ingressos de la institució la constituïa, després de les subvencions de la reial hisenda, els ingressos derivats de la venda del producte resultant del treball de les acollides en les oficines de puntes, encaixos, mitges de seda i llana, filats de cotó, llana, lli i cànem; mentre que els homes acollits es dedicaven a tasques internes de manteniment de la casa (cuina, elaboració d'espardenyes per als asilats, i preparació de les matèries primeres per filar) reproduint-se, d'aquesta manera, un tipus de divisió del treball segons el sexe prototípic de la protoindústria (Berg, 1987).

Les dades que han suggerit aquests resultats han estat les següents. La distribució de la població acollida per sexes mostra el predomini de dones assistides, corroborant d'aquesta manera la tendència a la feminització de les institucions assistencials que es dona a l'Europa mediterrània des del segle XVII (Lombardi, 1988). Alhora l'estructura d'edats de la població indica una major representativitat de dones entre els 15 i els 25 anys, restant el grup d'homes d'aquesta edat molt minoritari. L'elaboració d'un coeficient per edats de l'estat civil de les dones de la Misericòrdia i de les dones del Principat a partir del cens de Floridablanca de 1787 ha servit, de manera indicativa, per mostrar els majors moments de risc de pauperització en el cicle vital de les dones. S'observa, novament, els quatre moments de risc en el cicle de pobresa primària: nenes, donzelles en edat d'aprenentatge, mares joves, i velles. Concloent, l'anàlisi des de la perspectiva de gèneres, pel que fa a una institució barcelonina del set-cents, modifica, o completa, el model ja clàssic establert per Rowntree.

Tercer. L'anàlisi dels llibres de comptadoria del Mont de Pietat de Nostra Senyora de l'Esperança a la segona meitat del segle XVIII ha mostrat com el recurs al petit crèdit urbà sota la forma d'empenyoraments d'objectes (peces de vestir, llana en brut, olles d'aram, coberts, botons o joies) era una estratègia a curt termini, orientada a sobreviure dia a dia, i que precedia en molts casos a la dependència de les institucions assistencials.

GRÀFIC 1
 CICLE VITAL I RISCS DE PAUPERITZACIÓ
 (INGRESSOS D'ACOLLIDES A LA MISERICÒRDIA, 1762-1805)

Les dades han mostrat el predomini de préstecs petits. Tenint en compte l'evolució dels salaris de la construcció que fixa Pierre Vilar per a mitjan del set-cents, el 80% dels préstecs del Mont de Pietat se situarien fins a un màxim de 15 jornals (Vilar, 1974). Per això, en la lluita per sobreviure dia a dia i evitar la caiguda en la indigència, el temps esdevenia també un recurs per als més humils (Tebbut, 1984). La relació entre la quantia dels préstecs i el grau de fracàs en l'amortització del crèdit, i per tant en la recuperació de la penyora, mostra que la gent amb menys recursos era la que operava amb major precisió amb els seus escassos béns, recuperant-los com a garantia i previsió que podrien repetir l'operació tantes vegades com calgués.

Quart. Tant l'exemple de la Misericòrdia com el del Mont de Pietat suggereixen l'enorme importància de les xarxes familiars i de parentiu en les estratègies de supervivència de la gent treballadora. En tant que aquestes són les relacions socials codificades més immediates de les quals la major part de la població en disposa, es cultiven com a forma de previsió i s'accionen en moments difícils.

Les dades han mostrat que més de la meitat de les dones que van sortir de la Misericòrdia eren recuperades per familiars i parents. Entre aquestes, el 53,85% tornava amb els seus progenitors, el 8,6 % amb el marit, i el 37,5% —proporció gens negligible— era reclamat per algun parent o parenta. Això suggereix que les xarxes de parentiu acomplien una funció important quan la desfeta de les unitats familiars requeria una reorientació d'estratègies de supervivència, i de modificació i creació de noves unitats domèstiques; la versatilitat de la xarxa de parentiu compensava la fragilitat del cycle econòmic familiar.

De la mateixa manera, l'exemple de l'empenyorament d'objectes de poc valor, però d'una importància estratègica clau, il·lustra la pràctica de cultivar les relacions de parentiu com a mesura de previsió entre la gent treballadora, en tant que aquests humils objectes sovint s'heretaven i es transmetien amb molta cura de generació a generació. El cas de Maria Blanch i Gubern, una devanadora barcelonina del final del segle XVIII és un exemple molt eloqüent d'aquesta pràctica de testar.² Vídua des de l'any 1760 d'un teixidor de lli, Joan Blanch, testa per primera vegada l'any 1773. En el seu testament (modificat dues vegades l'any 1777 i l'any 1780) Maria Blanch relata l'enorme cura que tenia a l'hora de distribuir els seus escassos béns: a Antònia i Maria Vigo, donzelles, filles d'un moliner, la minsa quantitat de dues lliures deu sous a cadascuna amb la condició que es localitzés on paraven; a Maria Capmany, a Francisca i Eulària Ribó (les tres de Sant Genís d'Horta), i a Isabel Pujol (habitant a Sabadell) i a Caterina Bladas (habitant a Sant Quirze), totes nebodes seves, els llega «tota la roba de vestir i blanca de mon us» a més d'una caixa buida amb pany i clau que va a parar a Maria Capmany; a la neboda del seu difunt marit, Francisca T., de la qual no en recorda el cognom, li deixa unes faldilles d'estamena que estan empenyorades i li perdona els deutes; a la seva cunyada Lluïsa Blanch li deixa tres lliures i en cas que es mori la dita Lluïsa, les tres lliures passarien a Magdalena Blanch la seva jove; les camises les llega «a qui l'assisteixi en la seva última malaltia»; i finalment deixa una pesseta de plata per

2. Agraïxo a Marta Vicente que em facilités aquest document. Fons Comercial. «Llibre de tot el que es paga», 1782, B-244; AHPS, Ramon Font Alier. Testaments. 1762-1784 (25 d'octubre de 1773) f. 313; 1777, f. 386; 1780, f. 481.

a l'Hospital de la Santa Creu, una altra per a l'Hospital de la Misericòrdia, i una altra per als Infants Orfes. Aquest exemple mostra com una treballadora no especialitzada com era Maria Blanch testa a favor de deu dones, parentes seves, entre les quals distribueix la seva roba usada i algunes lliures. Aquest aspecte corrobora la hipòtesi que possiblement el manteniment de les xarxes de parentiu esdevenia una de les formes de previsió més practicades entre la gent treballadora.

BIBLIOGRAFIA

- ANDERSON, M. (1971). *Family Structure in Nineteenth Century Lancashire*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ARRANZ, M. ; GRAU, R. (1970). «Problemas de inmigración y asimilación en la Barcelona del siglo XVIII», a: *Revista de Geografía*, vol. IV, núm. 1, p. 71-80.
- BERG, M. (1987). *La era de las manufacturas, 1750-1820*, Barcelona: Crítica.
- CAMPS, E. (1990). *Migraciones internas y formación del mercado de trabajo en la Cataluña industrial en el siglo XIX*, tesi doctoral inèdita, llegida a l'Institut Universitari Europeu. Florència.
- FABRÉ, A. (1991). *Aproximació a l'estudi de la immigració i de l'ocupació a Igualada, Manlleu i Centelles, segles XVII i XVIII*, memòria de postgrau, Universitat Autònoma de Barcelona.
- DAVIS, N. (1982). «Women in the crafts in Sixteenth Century Lyon», *Feminist Studies*, núm. 8, p. 577-490.
- LOMBARDI, D. (1988). *Povert  maschile, povert  femminile. L'ospedale dei mendicanti nella Firenze dei Medici*, Bolonya: Il Mulino.
- ROWNTREE, B. H. (1922). *Poverty. A study of town life*, Londres: Longmans, Green and Co., (2a edició).
- TEEBUT, M. (1984). *Making ends meet. Pawnbroking and Working-Class Credit*, Londres: Methuen.
- TORRAS ELIAS, J. (1984). «Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo XVIII», *Revista de Historia Económica*, II, núm. 3.
- VILAR, P. (1974). «Transformaciones económicas, impulso urbano y movimiento de los salarios: la Barcelona del siglo XVIII», a: Íd. *Crecimiento y desarrollo*, Barcelona: Ariel, p. 209-210.
- WOOLF, S. (1989). *Los pobres en la Europa moderna*, Barcelona: Crítica.